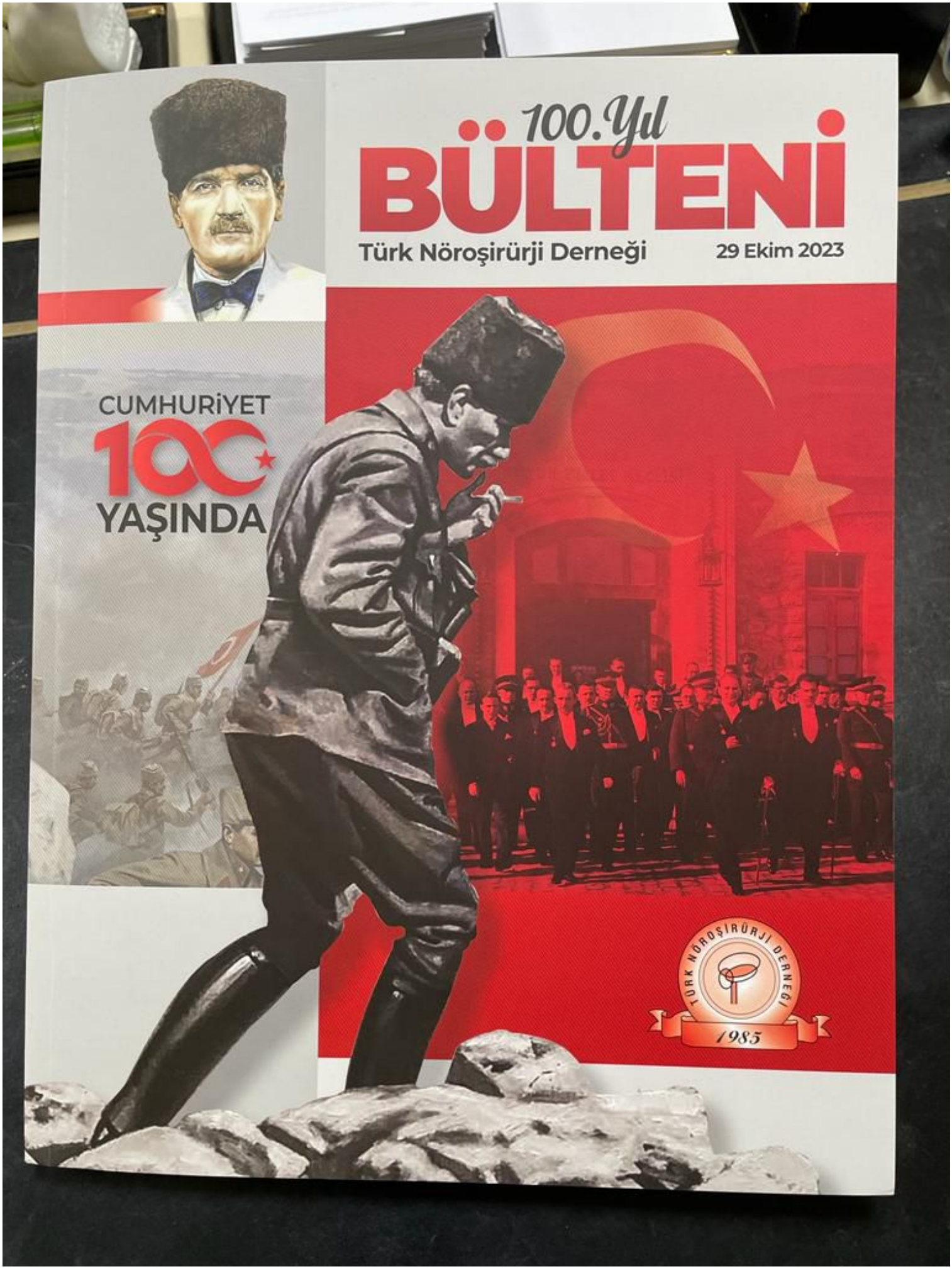

100.Yıl
BÜLTENİ
Türk Nöroşirürji Derneği
29 Ekim 2023
CUMHURİYET
100
YAŞINDA
TÜRK NÖROŞİRÜRJİ DERNEĞİ
1985

Anadolu'da Yazılan Bazı Türkçe Tıp Kitapları

Dr. Rıfat KÜTÜK

İnsan var olduğu andan itibaren çeşitli hastalıklarla karşılaşmış hem bunları tedavi etmek hem de onlara yeniden yakalanmamak için türlü çareler arayıp durmuştur. Böylece bin yıllar içinde bütün insanlığın ortak tecrübesinden süzülmüş bir tıp geleneği ortaya çıkmıştır. Medeniyetler beşiği olan Anadolu da Mezopotamya, Hitit, Yunan, Mısır, Hint gibi uygarlıklardan tevarüs ettiği kadim tıp geleneğiyle bu zincirin en önemli halkalarından biri olmuştur. Öyle ki tıbbın ilerlemesinde büyük pay sahibi olan Hipokrat ve Galen gibi isimler bu topraklarda boy vermiştir. Orta Asya'da zaten bir tıp ananesine sahip olan Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bir taraftan kendi tıbbi tecrübelerini kullanmaya devam etmişler diğer taraftan da diğer medeniyetlerden tevarüs ettikleri uygulamaları hayata geçirmekte bir beis görmemişlerdir.

Anadolu'da Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nden (13 ve 15 yüzyılları kapsayan dönem) başlayarak dinî ve edebî eserlerin yanında hekimlere ve halka tıbbî bilgiler aktarmak maksadıyla sağlık konulu eserler kaleme alınmıştır. Başta Osmanoğulları olmak üzere beylikler döneminde birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır. Avrupa'da tıp eserlerinin millî dillerle yazılmasının ancak XVI. yüzyılda başladığı dikkate alınırsa bunun ne denli önemli bir husus olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ebu Bekir Râzî'den İbni Sina'ya, Hacı Paşadan Sabuncuoğlu Şerefeddin'e kadar gelişen İslami Dönem Türk tıbbı, kaynağını esas itibarıyla İslam dininden ve tıbb-ı nebevîden almak-

la birlikte diğer medeniyetlerin birikimine, gözlem ve tecrübeye de önem vermiştir.

Bu dönem tıp anlayışının en dikkate değer tarafı faydacı (pragmatik) oluşudur. Ortada hastalık varsa onun bir sebebi vardır ve bu hastalığa en kestirme şekilde çözüm yolu üretilmelidir. Yine bu dönem Türk tıbbı, kökeni Eski Mısır'a kadar uzanan ve Yunan tıbbında "humoral patoloji" İslam tıbbında ise "ahlât-ı erbaa" diye adlandırılan, esasını insan bedenindeki demevi (sanquin), balgamî (phlegmatic), safravî (cholerique) ve sevdavî (melancolique) hıltların dengeli bir vaziyette bulunması prensibinin oluşturduğu bir anlayışa sahiptir (Erdemir, 1989: 24). Bu anlayış "hıltiyyûn" şeklinde ifade edilmektedir. Bu sisteminin temelinde sağlıklı olmak için vücuttaki hıltların yani sıvıların dengeli olması düşünce yer alır. Bunlardan birinin eksikliği ya da fazlalığı hastalık sebebidir. Aynı zamanda bir tabip olduğunu kaynakların rivayet ettiği ve ahlât-ı erbaa teorisine göre yazdığı Farsça *Sıhhat u Maraz* (Sağlık ve Hastalık) isimli bir risalesi de bulunan büyük Türk şairi Fuzûlî'nin (*ö.* 1556) şu beytinde bu anlayışın izlerini görmek mümkündür:

Tabîbâ kılmışam teşhîs derd-i aşkdur derdüm
Alâmet âh-ı serd ü rûy-ı zerd ü eşk-i âlimdür

(Ey tabip! Ben hastalığımın aşk derdi olduğunu kendim teşhis ettim. Bunun alameti de şiddetli inleyişim, sararmış yüzüm ve kan renkli gözyaşımdır.)

Anadolu'da yazılan Türkçe tıp kitaplarının sayısı sanıldığından çok daha fazladır. Bu kitapların ortak vasıfları geniş çevrelere ulaşmak düşüncesiyle dönemlerine göre daha sade bir lisanla yazılmaları, hastalıkları "baştan ayağa" doğru bir sırayla ele almaları ve birçok terkibi nakletmeleridir. Yine bu kitapların müşterek vasıflarından biri ön sözlerinde (mukaddime) tıp ilminin gerekliliğine, önemine dair ayetlere, hadislere ve

kelam-ı kibarlara yer vermeleridir. Bunlar arasında hadis olduğu rivayet edilen şu iki söze sıklıkla rastlanmaktadır:

- *İlim ikidir: Biri beden ilmi diğeri ise din ilmidir.*
- *Allahu Teala, her ne hastalık indirmişse onun devasını da indirmiştir. Tek bir hastalığın ilacı yoktur, o da ihtiyarlıktır.*

Osmanlı Dönemi'nde yazılan ansiklopedik ve nasihat türündeki eserlerde de tıp ilminin önemine özel bir vurgu yapılmaktadır. Bedr-i Dilşâd (*d.* 1404-1405 – *ö.* ?) 1426-1427'de yazdığı *Murâd-nâme* isimli önemli eserinde tıp ilmini şu sözlerle değerlendirmektedir:

Yarar ilm-i tıbb öğrenirsen sana
Ki gâyet gereklidir önden sona

(Eğer tıp ilmini öğrenirsen bu sana yararlı olur, öyle ki bu ilim ömrünün başından sonuna kadar gereklidir.)

Divan edebiyatımızın önemli isimlerinden biri olan Nâbî (*ö.* 1712) de 1701 yılında kaleme aldığı *Hayriyye* isimli nasihatnamesinde hem din ilimlerini hem de beden ilimle-

rini öğrenmenin her mümine farz olduğunu belirtir:

Mü'mine farzdur eyâ rûh-ı revân
İlm-i ebdân ile ilm-i edyân

(Ey benim ruhum oğlum, beden ve din ilimlerini öğrenmek her mümine farzdır.)

18. yüzyıl Türk edebiyatının temsilcilerinden olan Sünbül-zâde Vehbî (ö. 1809) 1790'da kaleme aldığı *Lutfiyye* isimli pendnamesinde ilmi fıkıh ve beden ilmi (tıp) şeklinde ikiye ayırır, beden ilminin fıkıh ilminden daha önemli olduğunu dile getirir:

Fıkh ise bahr-i 'amik-i irfân
Vardur anda güher-i bî-pâyân

İlm-i ebdân ana hem tev'emdür
Belki andan dahı çok akdemdür

(Fıkıh, irfanın derin denizidir. Onda sayısız cevherler mevcuttur. Beden ilmi yani tıp ise ona eş değer hatta belki ondan çok daha önemlidir.)

Biz bu sohbetimizde Anadolu'da yazılan bütün tıp kitaplarına elbette temas edemeyeceğiz. Seçtiğimiz ve aşağıda bazı özelliklerini paylaşacağımız örnekler Anadolu tıp literatürü hakkında bir merak uyandırmaktan daha büyük bir iddia taşımamaktadır. Bu eserler seçilirken ilk olmaları, yaygın şekilde bilinmeleri ve tür bakımından taşıdıkları farklılıklar dikkate alınmıştır.

Tuhfe-i Mübârizî

Eser Hekim Bereket (ö. ?) tarafından 1312-1334 yılları arasında büyük bir ihtimalle Aydınoğlu Mehmed Bey (Hudâvendigâr Melikü'l-ümerâ Mübârizü'd-devle ve'd-dîn) adına yine kendisi tarafından Arapça yazılan *Lubâbü'n-Nuhab*'ın Türkçe çevirisidir. Genel kabule göre Anadolu'da yazılan ilk Türkçe tıp kitabı budur.

Hekim Bereket bu eseri meydana getirirken İbni Sina'nın (*Avicenna*) (ö. 1037) beş kitaptan meydana gelen *el-Kanûn fi't-Tıbb (y. tar. 1012-1022) isimli* meşhur eserini esas almıştır. Hemen şunu belirtmeliyiz ki İbni Sina'nın bu önemli eseri hem Doğu'da hem de Batı'da kendisinden sonra yazılan tıp kitaplarının yüz yıllar boyunca ana kaynağı durumundadır. Nizâmî-i Arûzî (ö. 1157) "*Bukrat (Hipokrat) ve Câlînûs (Galen) sağ olsalardı bu kitabın önünde secde etmeleri gerekirdi.*" diyerek *Kanun*'un önemine vurgu yapmaktadır. Hekim Bereket eserinde sadece İbni Sina'dan faydalanmakla kalmamış kendi tecrübe ve bilgilerine de yer vermiştir. *Tuhfe-i Mübârizî*'nin biri Konya'da diğeri Paris'te olmak üzere iki nüshası günümüze ulaşabilmiştir. Eser Binnur Erdağı Doğuer tarafından bilinen iki nüshanın karşılaştırılması suretiyle *Türk Dil Kurumu* tarafından 2013 yılında Ankara yayımlanmıştır.

Hekim Bereket eserinin giriş kısmında tıp ilminin esaslarını şöyle özetlemektedir:

"Tıb bilmegin gayet-i sebebi sağlık saklamak (koruyucu hekimlik) ve sayrulık (hastalık) gidermektir (tedavi edici hekimlik)."

Tuhfe-i Mübârizî
Konya Nüshası (Koyunoğlu 12049) İlk Yaprak

Edviye-i Müfrede

Eser, hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Geredeli İshâk olarak da anılan İshâk *b.* Murâd (ö. 1390'dan sonra) tarafından Gerede'de Arkut dağında 1390 yılında yazılmıştır. İshak *b.* Murâd eserini yazarken Hipokrat, Galen, Zikorizos ve Ebû Bekir er-Râzî gibi eski hekimlerden ve genellikle İbni Sina'nın *Kanûn*'u ile İsmâil *b.* Hasan el-Cürcânî'nin *Zâhîre-i Hârizmşâhî* adlı eserlerinden faydalanmış, derlediği bilgilere kendi tecrübelerini de ilave etmiştir. İkisi yurt dışında olmak üzere altı nüshası bilinmektedir. Eser bu nüshaların karşılaştırılması suretiyle Mustafa Canpolat ve Zafer Önler tarafından 2007 yılında Ankara'da *TDK* yayınları arasından yayımlanmıştır.

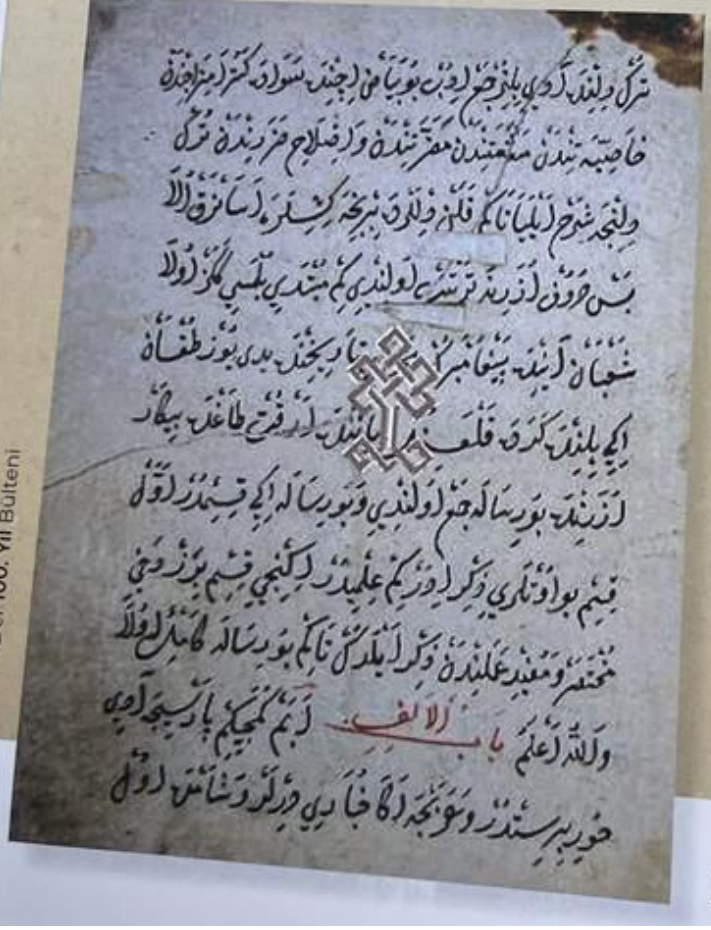
Yazar böyle bir eser kaleme alma sebebini şöyle açıklamaktadır:

"Edviye-yi Müfrede'yi (ilaç olarak kullanılan maddeleri) cem idüp ..... mizâcından hâsıyyetinden (özelliğinden) ve menfaatinden (faydasından) ve mazarratından (zararından) ve ıslâhı ve zararından Türk dilince şerh eyleye tâ ki kalan dillerde bir nice kişilere âsânırak (kolayca) ola."

Yâdigâr-ı İbni Şerîf

Eser Hekim Ali Çelebi *b.* Şerîf (ö. ?) tarafından Timurtaş oğlu Umur Bey adına Bursa'da onun paşalık yaptığı 1421-1428 yılları arasında yazılmıştır. Daha ziyade *Yâdigâr* sanıyla anılan eser Anadolu'da yazılan tıp kitaplarının en fazla tanınanlarından biridir. Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde 50'den fazla yazma nüshası mevcuttur. Bunun en önemli nedenlerinden biri dilinin dönemine ve benzer eserlere göre daha sade olmasıdır. Onun bu denli şöhret bulmasının bir diğer nedeni hiç şüphesiz tertip tarzındaki orijinalitedir. İbni Şerîf eserinde ele aldığı kimi konuların başka kitaplar tarafından ortaya konulmadığını ifade ve iddia etmektedir. Öyle ki müellif *Yâdigâr*'ın sadece barış zamanında değil savaş ve sefer zamanında da faydalı bir kitap olduğunu o bakımdan insanların bu kitabı her zaman beraberlerinde taşımaları gerektiğinden bahseder. Yazar kitabının sağlığı muhafaza etmenin, hastalığı ortadan kaldırmanın anahtarını taşıdığı kanaatindedir. Osmanlı Dönemi'nin mühim tarihçilerinden Saçaklı-zâde *Tertibü'l-Ulûm* isimli eserinde hastalıkların çoğaldığını söyleyerek tıpla uğraşmanın farz-ı kifaye olduğunu, dolayısıyla her Müslümanın İbni Şerîf'in *Yâdigâr*'ı ile Davud el-Antakî'nin *et-Tezkire*'si gibi kitaplara sahip olması, kâfir ve cahil tabibe kendilerini teslim etmemeleri gerektiğini yazar. Eser 2003 yılında Yerküre Kitaplığı yayınları arasında Orhan Sakin, Yahya Okutan *vd.* tarafından İstanbul'da *Tabib İbni Şerîf - Yâdigâr* ismiyle yayımlanmıştır.

İbni Şerîf eserinde sağlığın korunması için beslenmeye önem verilmesi üzerinde dur-

Edviye-yi Müfrede
Amasya Nüshası (05 Ba 1717) İlk Yaprak

muş, hastalıkların temel sebeplerine değinmiş, hastalıklardan korunma ve tedavi usullerine temas etmiş, ilaç tarifleri vererek tabiplerin dikkat etmeleri gereken temel hususları belirtmiştir. Eser Osmanlı tıp sistemine uygun olarak önce başa arız olan hastalıklarla başlar daha sonra sırasıyla vücudun diğer organlarına doğru bir sıra takip eder.

İbni Şerîf tıp ilminin şerefli ve şeriata uygun bir ilim olduğunu, peygamberlerin pek çoğunun bu ilme sahip bulunduğu söyleyerek Hz. Musa ve Hz. Peygamber'den örnekler verir. Ona göre tıp ilmiyle uğraşmak Allah'ın hikmetine varma yollarından biridir. Eserde Hz. Musa ile ilgili şu kıssa anlatılır:

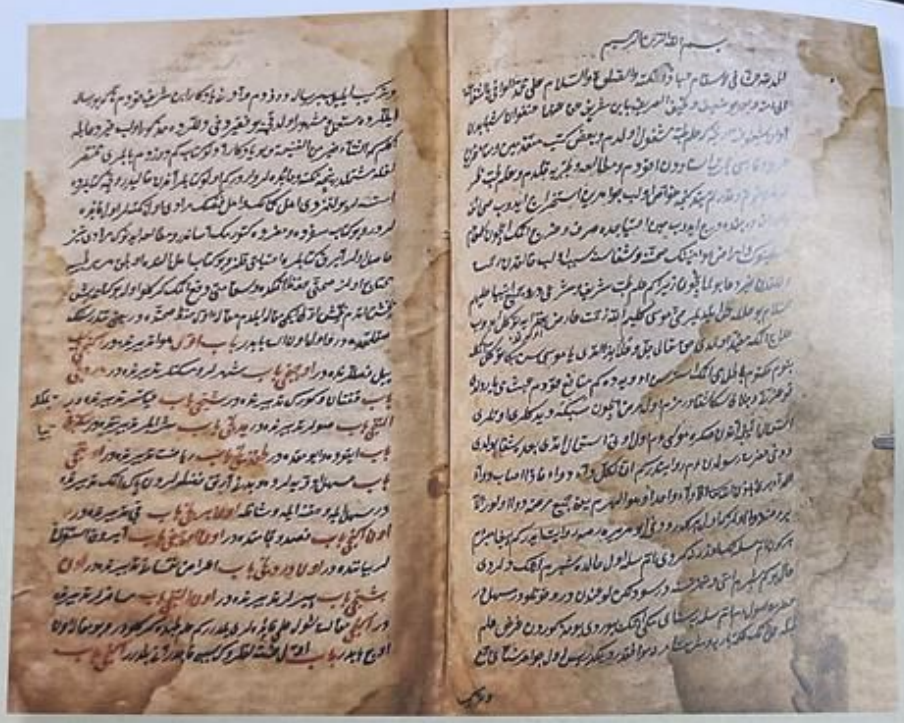
"Hattâ Hazret-i Mûsâ aleyhi's-selâm hazretlerine bir zahmet âriz oldı tevekkül idüp ilâca mukayyed olmadı Hak celle ve alâ nidâ idüp didi ki: yâ Musa sen bana tevekkül itmekle benüm hikmetümi ibtâl mi itmek istersin edviyeler ki yaratdum anlarda menfa'atleri abes mi kodum ve anları beyhûde mi yaratdum izzetüm ve celâlüm hakkıçün sana şifâ virmem tâ ol maraz içün didikleri otı isti'mâl itmeyince didi andan sonra Hazret-i Mûsâ aleyhi's-selâm ol otı bulup ve devâya meşgûl olup şifâ buldı."

(Hatta Hz. Musa'ya bir hastalık arız oldu, tevekkül edip ilaç kullanmadı. Allah ona seslenip "Ya Musa! Sen bana tevekkül etmekle benim hikmetimi ortadan kaldırmak mı istiyorsun? Devaları yaratıp onlara menfaatleri abes yere mi koydum? İzzetim ve celalim hakkı için, dedikleri otu kullanana kadar sana şifa vermeyeceğim." dedi. Bunun üzerine Hazret-i Musa o otu buldu, ilacı kullanmaya başladı ve iyileşti.)

Kitâb-ı Yâdigâr'da Tabiplere Tavsiyeler

Kitâb-ı Yâdigâr'ın en önemli taraflarından biri tabiplere birtakım tavsiyelerde bulunmasıdır. Bunların büyük bir kısmı modern tıbbın da kabul ettiği hususlardır. Örnek olması bakımından şu tavsiyelere bakalım:

- Tabip hastanın yanına gelince diyanet ve emanet şartlarına uymalı, insancıl ve şefkatli olmalıdır. Gözünü, kulağını, elini ve dilini bütün yaramazlıklardan korumalıdır.
- Hekimin öncelikle hastalığın çeşidini ve aslını bilmesi gerekir. Bunun için hastadan o günün ve geçmiş günün hâllerini sorup öğrenmelidir. Hastanın durumunun dün ile aynı olup olmadığını, değişip değişmediğini mukayese etmelidir.
- Eğer tabip uyguladığı ilacın doğru olduğunu biliyorsa etkisi gecikse de ilaçtan vazgeçmemelidir. Eğer ilacın hatalı olduğunu tespit ederse o vakit hemen o ilaçtan dönmelidir.
- Bütün hastalıklarda hastanın gönül hoşluğunu, rızasını istemek gerekir. Onların isteğine uygun hareket etmeli, yüreklerinin kuvvetini artırmaya çalışmalıdır.
- Tabip elinden geldiğince tedaviyi gıda ile yapmalı, hemen ilaçlara müracaat etmemelidir. Yine mümkün olduğunca bir tek otla ilaç yapmalı, çok fazla terkip ile tedavi yoluna gitmemelidir.
- Tabip "Hasta ölür mü veya ne vakit ölür?" gibi sorulara muhatap olursa hasta yakınlarına "Bugün ölür, yarın ölür." gibi cevaplar vermemelidir. Zira nice hastalar görülmüştür ki kefeni dikilip mezarı kazılmasına rağmen ölmeyip iyileşmişlerdir. Hayırlısı budur ki, tabip hastanın öleceğini hissetse bile "Allah bilir." demelidir.

Yâdigâr-ı İbni Şirîn
(Rıfat Kütük Özel Kütüphanesi Nüshası İlk Yapraklar)

Menafiü'n-Nâs

Eser Dervîş Nidâî-yi Ankaravî (ö. 1567'den sonra) tarafından 1566 yılında yazılmış ve II. Selim'e sunulmuştur. *Menâfiü'n-Nâs* "insanlara faydalı olan şeyler" anlamına gelmektedir. Aslı Farsça olan bir tıp kitabının Türkçe tercümesi olan esere Nidâî tarafından da pek çok ilave yapılmıştır. Osmanlı tıp kitaplarının en meşhurlarından biridir. Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde 100'den fazla nüshası mevcuttur. Nidâî bunun haricinde *Rebi'ü's-Selâme*, *Dürr-i Manzûm* isimli başka tıp kitapları da yazmıştır. Eser üzerine Sadettin Özçelik 1990 yılında bir doktora tezi hazırlamıştır.

Müellif kitabı kaleme alma sebebini şöyle izah etmektedir:

"Ammâ zamânımızda tabîb-i hâzık az kalmışdır. Olanları dahı pâd-şâha mensûb olup Âsitâne-i Sa'âdet'den bir an ırak olmazlar ve kenâr yerlerde muhtâc-ı hekîm olanların nihâyeti yokdur ve vilâyet vardır ki tabîb bulunmadığından gayrî tıbba müte'allik bir risâle bulunmaz ve bulunursa dahı kimi 'Arabî ve kimi Farsî. Halk istihrâcından 'âcizlerdir. Ol sebebden sâfi Türkîden bu muhtasarı kaleme getürüp adını Menâfi'ü'n-Nâs didüm. Ümiddür kim menâfi'ü'n-nâs olup du'â-yı hayrıla bu za'îfi yâd ideler."

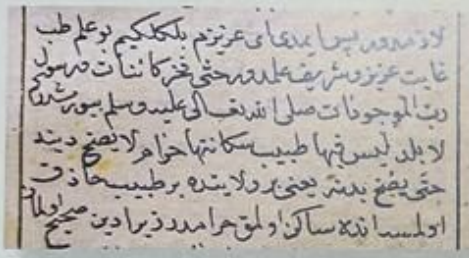
(Ama zamanımızda işinin ehli tabip gayet azdır. Olanlar da padişaha mensup olup İstanbul'dan bir an bile ayrılmazlar. Bununla birlikte taşrada da hekime muhtaç olanların nihayeti yoktur. Öyle vilayetler vardır ki bırakın tabip bulunmayı tıpla ilgili bir risale dahi bulunmaz, bulunanlarsa ya Arapçadır ya da Farsça. Öyle olunca halk bunlardan faydalanamaz. O sebepten özet mahiyetindeki bu eseri vücuda getirip adını Menâfiü'n-Nâs koydum. Ümit

ederim ki halka faydası dokunsun ve insanlar beni hayırla ansınlar."

Menâfiü'n-Nâs'ı bizim açımızdan mühim kılan hususlardan biri hekimin/doktorun önemine dair sahih kaynaklarda yer alan yan şu hadise işaret etmesidir:

"Ey azîzüm bilgil kim bu ilm-i tıb gayet azîz ve şerîf ilmdür. Hattâ Fahr-i Âlem ve Resûlü Rabbi'l-mevcûdât sallallahü te'alâ aleyhi ve-sellem buyurmuşdur ki lâ-beledün leyse fîhâ tabîbun sekânetühâ harâmün lâ-yasihhû dînehû hattâ yusihha bedenehû ya'nî bir vilâyetde bir tabîb-i hâzık olmasa anda sâkin olmak harâmdur, zirâ dîn sahîh olmaz."

(Ey azîz kardeşim bil ki bu tıp ilmi gayet azîz ve şerefli bir ilimdir. Hatta kâinatın Sultânı olan Allah'ın Resulü "Bir vilayette şifâ ehli bir tabip bulunmuyorsa oraya yerleşmek haramdır, zira dini sahih olmaz." diye buyurdu.)

Menâfiü'n-Nâs
(Rıfat Kütük Özel Kütüphanesi Nüshası İlk Yapraklar)

Dürr-i Manzûm

Daha önce *Menâfiü'n-Nâs*'ı kaleme alan Dervîş Nidâî-yi Ankaravî bu eserini daha sonra 1566 yılında şiir şeklinde özetlemiş ve ona *Dürr-i Manzûm* adını vermiştir. "Dizilmiş inciler, mücevherler" anlamına gelen *Dürr-i Manzûm* 721 beyitten ibarettir. Aruz vezninin *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılan eseri müellif *Menâfiü'n-Nâs* gibi II. Selim'e takdim etmiştir. Bu kitap da geniş kitleler tarafından beğenilmiş ve çoğaltılmıştır. Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Eser üzerine Ümran Ay 2000 yılında bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Dürr-i Manzûm dünya tıp literatürü tarihinde manzum olarak yazılan ender tıp kitaplarından biridir. Gerçi Türk edebiyatında Muhyiddin Mehî gibi isimlerin de manzum tıp kitabı *(Müfîd-Nazmü't-Teshîl)* kaleme aldığı bilinmektedir. Nidâî'nin ve manzum tıp kitabı kaleme alan diğer müelliflerin böyle bir yol tutmalarındaki temel neden şiirin ezberlemeyi kolaylaştıran yapısı olmalıdır.

Nidâî eserinde hastalıkları ve onlar için ön gördüğü ilaçları manzum olarak anlatır. Örnek olması bakımından kitabın "nezle" ile ilgili kısmını birlikte okuyalım:

Mu'âcele-i Nâzile

.....

Yarpuzı dög sıkup suyunı al
Rub' mikdârı sirkeden ana sal

Ana hınna ile hamîr eyle
Ol su ile hınnâyı sîr eyle

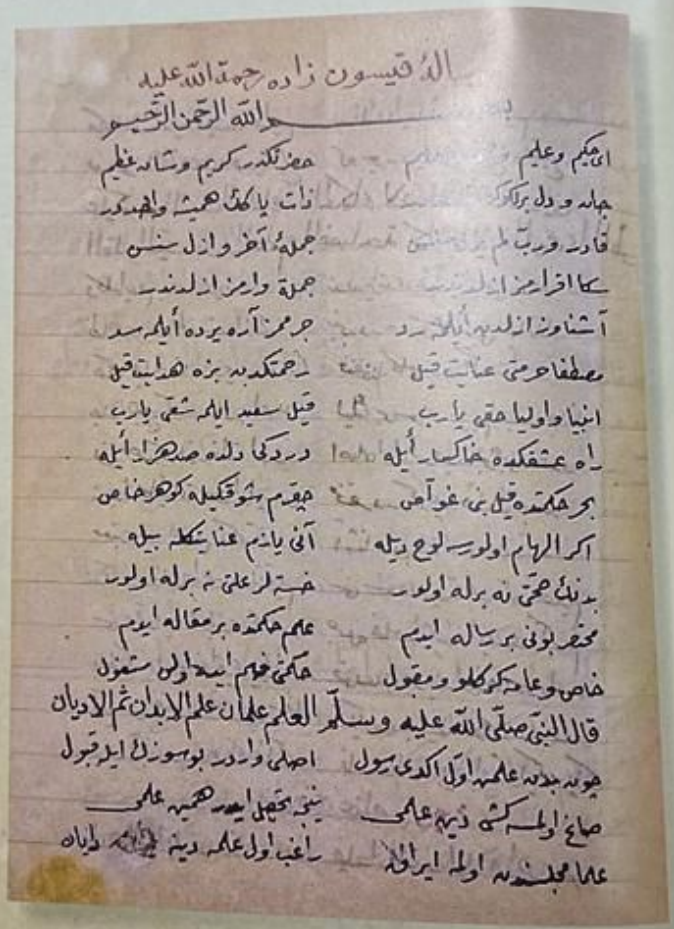
Var hamâma girüp otur bir an
Hem tıraş ol çıkup geyin ey cân

Ol yakuyı başına ur fi'l-hâl
Bürünüp yat uyı şehâ derhâl

Nâzileyi çeküp yığar başa
Yumr-ı beyzâ gibi döner taşa

Şişe çeküp anı hacâmat kıl
Gelmez ayrık sana bu illet bil

(Naneyi döğüp suyunu sık, dörtte bir miktarı kadar sirkeyi ona kat. Kına ile hamur yaptıktan sonra nane ve sirke karışımını ona ekle. Sonra hamama girip terle. Başını tıraş ettikten sonra hamamdan çıkıp giyin. Hazırladığın yakıyı başına vur ve iyice örtündükten sonra uyu. Bu yakı vücudundaki nezlenin tamamını başında toplayacaktır. Ona şişe çektikten sonra hacamat yap. Böylece artık nezle sana uğramaz.)

Dürr-i Manzûm
Rıfat Kütük Özel Kütüphanesi
Nüshası İlk Yapraklar

Akrâbâzînler

Anadolu'da tıbba dair yazılan ve İslam tıbbında ilaç formüllerini ihtiva eden el kitaplarına genel olarak "akrabazîn" denilmektedir. Arapçaya Grekçe "grafidion (kitapçık)" kelimesinin Süryani diline geçmiş şekli olan "grafazin"den geçen akrâbâzînler bugün Batı dillerinde kullanılan *codex* ve *pharmacopoeia* kelimelerinin karşılığıdır. Bu kitaplar hekimlerin devamlı surette başvurdukları birer kaynak eser olmaları hasebiyle cep, kuşak, çizme ve çanta gibi yerlerde kolaylıkla taşınabilmeleri için genellikle dar, uzun ve küçük boyutlarda yazılırlar (Baytop, 1989: 287). Mühim bir kısmı anonim olup derleyenleri belli değildir.

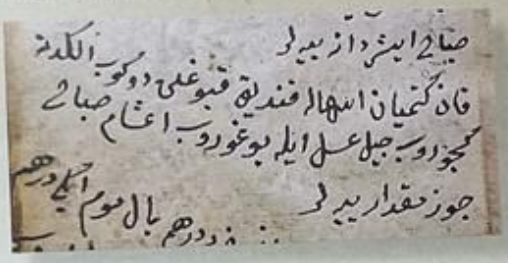

16. Yüzyıldan Anonim Bir Akrâbâzîn Örneği (Rıfat Kütük Özel Kütüphanesi)

Derkenar İlaçları

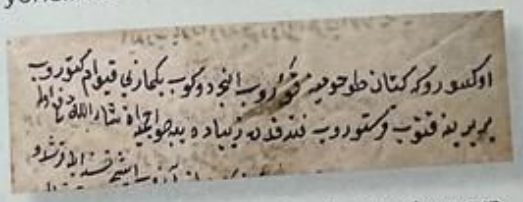
Anadolu'da Türkçe yazılmış veya başka dillerden Türkçeye tercüme edilmiş müstakil kitapların haricinde bir de kitapların muhtelif kısımlarına, bilhassa ilk ve son sayfaları ile "derkenar" tabir edilen kenar boşluklarına not edilen ilaç tariflerine de ayrı bir başlık açmak gerekir kanaatindeyiz. Biz bunları "derkenar ilaçları" şeklinde isimlendirmeyi uygun bulduk. Bu kayıtlar kitap sahibi tarafından herhangi bir kitapta görülen veya şifahi olarak edinilen bir terkibi not etmek suretiyle vücut bulmuş olmalıdır. Kütüphanelerimizde bulunan binlerce yazma eserde bu tarz kayıtlara tesadüf etmek mümkündür. Bunlar bir araya getirildiği zaman halk hekimliğine dair önemli bir malzemeye ulaşılacağı ortadadır. Örnek olması bakımdan aşağıdaki tarifleri birlikte okuyalım.

İlk tarif kanı durmayan ishale dairdir:

"Kan gitmeyen ishâle fındık kabugın döğüp elekden geçürüp çig asel (bal) ile yogurup ahşam sabâh ceviz mikdârı yiyeler."

İkinci tarif ise öksürüğü geçirmeye yöneliktir:

"Öksürüge kettân (keten) tohumını kavurup ince döğüp pekmezi kıvama getürüp birbirine katup fındıkdan ziyâde yiye. Su içmeye. İnşa'llâhu te'âlâ def' ola."

Sonuç Yerine

Bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da 14. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Türkçe tıp kitabı yazma geleneği geniş bir literatürün meydana gelmesini sağlamıştır. Ancak şurası bir gerçektir ki böylesine geniş ve çeşitli tıp kitapları vücuda getirmesine rağmen Türk tıbbı belli bir zamana kadar bunları tekrarla yetinmiş, birikimlerini laboratuvar ortamına taşıyıp sistematik hâle getirememiştir.

Biz bu sohbetimizde Anadolu'da yazılan tıp kitaplarından ancak birkaçına değinebildik. Mesela *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* (*Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*), *Mücerrebnâme*, *Akrâbâzîn Tercümesi* gibi önemli eserlerin sahibi Sabuncuoğlu Şerefeddin'e (ö. 1468'den sonra) hiç temas edemedik. Müstakil ve geniş bir yazının konusu olmayı hak eden bu önemli ve bir o kadar ilginç Türk hekimi ve cerrahını hiç olmazsa isim olarak anmadan geçmeyelim. İsmini anmadan geçmememiz gereken bir diğer önemli isim hiç şüphesiz 1933'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde Tıp Tarihi Enstitüsünü kuran ve Türkiye'de tıp tarihi çalışmalarının mihenk taşı kabul edilen rahmetli Süheyl Ünver'dir (ö. 1986). Onun haricinde Feridun Nafiz Uzluk'u (ö. 1974) ve Adnan Adıvar'ı (ö. 1955) da hayırla anmalıyız. Günümüzde Türk tıp tarihi üzerine değerli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ı (*d.* 1941) da şükranla hatırlamanın kültürümüz adına bir vefa borcu olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

Ay, Ümran (2000). *Nidâî - Dürr-i Manzûm (İnceleme – Karşılaştırmalı Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baytop, Turhan (1989). "Akrâbâzîn". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: *TDV Yay*. 287-288.

Canpolat, Mustafa ve Önler, Zafer (2007). *İshâk bin Murâd - Edviye-i Müfrede*. Ankara: *TDK*.

Doğuer, Binnur Erdağı (2013). Hekim Bereket - Tuhfe-i Mübârizî (Metin-Sözlük). Ankara: TDK.

Erdemir, Ayşegül Demirhan (1989). "Ahlât-ı Erbaa". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: *TDV Yay*. 24.

Özçelik, Sadettin (1990). *Nidâyî - Menafiü'n-Nâs (Dil Özellikleri – Metin – Söz Dizini)*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sakin, Orhan; Okutan, Yahya *vd.* (2003). *Tabib İbni Şerîf – Yâdigâr*. İstanbul: Yerküre Kitaplığı